

Віра Гупало (Львів), Наталія Войцещук (Львів)

Презентація проекту історико-культурного парку «Древній Звенигород»

Упродовж останніх п'яти років науковці Львова інтенсивно опрацьовують культурну спадщину одного з трьох найдавніших міст Українського Прикарпаття – князівської столиці Звенигорода (нині це городище на території однойменного села в Пустомитівському р-ні Львівської обл.). Мета цих починань – привернути увагу широкого загалу до столичного міста, яке відіграло вагомую роль у державотворчих процесах. Відтворення маловідомих сторінок вітчизняної історії особливо актуальне у сучасних умовах, які диктують крайню необхідність реконструкції реальних обставин формування національної ідентичності. Яскравим прикладом цього важливого процесу став «призабутий» Звенигород. Інноваційний для України проект не даремно окреслено як «Древній Звенигород», наголошуючи цією назвою на глибинних історичних коренях державницьких перетворень та генезі урбаністичних процесів в Україні-Русі. У структурі проекту виділяються три найважливіших складові: наукове вивчення реліктів колишнього міста, облаштування та впорядкування території його центральної частини, популяризація сучасними методами історичного значення Звенигорода й культурно-історичних процесів на теренах Галицько-Волинської Русі загалом.

Низка заходів, пов'язаних із поширенням маловідомої інформації про Звенигород, ґрунтується на багаторічних історико-археологічних дослідженнях, підсумки яких кілька років тому підбито в монографічному опрацюванні¹. Матеріали, здобуті за майже 250 років вивчення пам'ятки, сьогодні, крізь призму існування цього міста, дозволяють зробити певні акценти в історії регіону на перших етапах державного періоду.

Доля Звенигорода як міста мала свої особливості, що обумовили його, так би мовити, «недооцінення». З'ясування причини цих обставин є ключем до розуміння всієї історичної трагедії колись величного міста. Незважаючи на те, що в літописах Звенигород згадано близько 15 разів, його жодного разу не названо містом, рівно ж як відсутня й титулатура «князь звенигородський». У пізньосередньовічних писемних джерелах на теренах Галичини та Поділля відомі однойменні населені пункти, які в істориків не асоціювалися з літописним Звенигородом, що мав славу неприступної твердині.

Пошуки локалізації Звенигорода, що хвилювали середовище дослідників упродовж XIX ст., підсумував М.Грушевський, який в опублікованій 1899 р. у «Записках Наукового товариства імені Шевченка» статті «Звенигород галицький» переконливо довів, що літописний Звенигород знаходився неподалік від Львова. Низка істориків (М.Грушевський, І.Крип'якевич, Я.Ісаєвич та ін.) ще напередодні широкомасштабних розкопок на території городища стверджували не лише про міський характер Звенигорода, а і про його столичний статус. Саме городище в межах земляних укріплень займало площу лише 12 га й було розташоване на вузькому мису, що врізався у забагнену долину р. Білки та її допливів. Просторова організація обмеженої території городища і пригородів, що простягалися ззовні фортифікації, відрізнялася від тридільної планувальної структури типового давньоруського міста. Це схилило інших учених до висновку, що Звенигород був лише незначним центром невеликої економічної округи. Навіть численні артефакти й об'єкти, відкриті на городищі та пригородах у 1950–1960-х рр., не могли вплинути на перегляд цієї думки, що панувала тоді в радянській історіографії.

¹ Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII ст. (соціоісторична реконструкція). – Л., 2014. – 532 с.

Ситуація переломилася на початку 1970-х рр., коли О.Ратич (Інститут суспільних наук АН УРСР) розкопав рештки білокам'яного ансамблю (палацу й церкви, з'єднаних дерев'яним двоповерховим переходом-галереєю). Дослідник інтерпретував релікти як князівський комплекс другої чверті XII ст., пов'язаний із Володимирком Володаровичем. Ці будівлі хронологічно поступалися лише палацу в Перемишлі, де на престолі сидів батько Володимирка – Володар Ростиславич. Відсутність традиційних фундаментів із колотого каміння для деяких дослідників слугувала підставою для заперечення існування мурованих будівель. Віднайдені 2008 р. в бібліотеках ім. Осолінських та Чарторійських архівні матеріали про забудову території городища в ранньомодерну добу пояснюють причину відсутності каміння у фундаментних ровах споруд княжої доби (каміння використано для зведення фільваркових будівель). Натомість виявлення у фондосховищах музеїв раніше не атрибутованих звенигородських артефактів, як кам'яної хрестильниці (2014 р.) та бази колони (2019 р.), доводить слушність думки про ансамбль білокам'яних князівських будівель. Відомі архітектори І.Могитич (Львів) та Г.Логвин (Київ) створили перші графічні реконструкції цього комплексу.

Упродовж наступних десятиліть дослідження проводилися в різних частинах пригородів та околиць. Але ці матеріали, частково опубліковані, відображали лише поточний стан вивчення пам'ятки, залишаючи поза увагою цілісну картину сукупності відкритих ділянок. Значним кроком уперед стали розкопки 1981–1994 рр. під керівництвом проф. І.Свешнікова (Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України). Учений здійснив кілька фундаментальних відкриттів. По-перше, установив локалізацію укріпленого дитинця, що одразу засвідчило тридільну структуру Звенигорода і його міський характер. По-друге, відкрив рештки двох дерев'яних церков, одну з яких – у межах давньої торговиці. По-третє, виявив сліди укріплення, що обмежували площу пригородів. І, по-четверте, на широкій суцільній площі (до 3000 кв. м) дослідив релікти дерев'яної забудови, що збереглися в торфовому ґрунті: мостова та садибна забудова обабіч неї. На території садиб розкопано тисячі предметів, утім з органічної сировини (дерева, шкіри, берести). До унікальних (єдиних в Україні) артефактів відносяться ціла берестяна грамота та живописна натільна іконка в бурштинових шатах, датовані першою половиною XII ст.

Сьогодні, систематизуючи весь матеріал, здобутий кількома поколіннями дослідників, склалися об'єктивні обставини для реконструкції загальної просторової організації міста та структури його містобудівних ділянок. Отож можемо зі впевненістю констатувати, що Звенигород складався з дитинця, розташованого на вершині високого пагорба. Підніжжя пагорба по периметру оточував добре укріплений окольний город, далі лежали укріплені пригороди. Загальна площа міста в межах укріплень становила до 140 га. Звенигород лежав на вузькому пасмі суші в оточенні багнистих поверхонь. У цих забагнених заплавах річок і потічків виступали більші та менші острови, поєднані з основною сушею мостами на палях. Острови складали цілісність міського організму. Решта території утворювали розлогі передмістя. Вони тягнулися й на схилах горбогір'я по периметру звенигородської долини. Тут на пагорбах облаштовано невеликі укріплені боярські двори, що виконували роль форпостів на підходах до столиці. Така просторова організація Звенигорода значно відрізняється від прикарпатських міст, розташованих на високих підвищеннях, натомість дуже близька до топографії міст волинських. Пояснення, очевидно, криється в перипетіях життєпису князів Ростиславичів, котрі як сироти юнацькі роки провели при дворі свого дядька Ярополка Ізяславича у Володимирі. Тому не повинно дивувати, що Володар Ростиславич міг звести Звенигород за взірцем наймогутнішого центру Волинської землі. Місто проіснувало щонайпізніше з останньої чверті

XI ст. до 1241 р., коли було вщент спалене ханом Батиєм. Отримані у ході досліджень дендро- та радіовуглецеві дати дають підстави говорити про динаміку розвитку Звенигорода як міського осередку. Від часу заснування він пережив чотири перебудови.

Сукупність усіх цих знань сьогодні виступає вагомим підсумком для реалізації програм реконструкції зовнішнього вигляду окремих будівель, складових ділянок міста і його загальної планиграфії. Однак насамперед загальна інформація дозволяє ставити питання про музеєфікацію всієї території пам'ятки, яка катастрофічно руйнується. Так виник задум створити історико-культурний парк «Древній Звенигород». У 2017 р. Мінрегіонбуд оголосив конкурс на проекти Програми підтримки секторальної політики – Підтримка регіональної політики України, що мала реалізовуватися за рахунок коштів, отриманих від Європейського Союзу. Проект облаштування історико-культурного парку на території пам'ятки національного значення «Літописний Звенигород» переміг в одному з напрямків цієї програми, а саме «Адаптація об'єктів культурної спадщини під туристичну діяльність». На його реалізацію в рамках секторальної бюджетної підтримки ЄС виділено 12 млн грн.

Наявна на сьогодні джерельна база достатня і для розробки ідей із віртуальних реконструкцій на базі 3D-технологій. У 2018 р. згуртовано колектив однодумців, які на міждисциплінарних засадах розпочали роботу над моделюванням різних етапів забудови княжого міста. Ці напрацювання покладено в основу проекту «Древній Звенигород: брендінг та промоція княжої столиці», що став переможцем у конкурсній програмі Українського культурного фонду 2019 р. «Створюємо інноваційний культурний продукт». Проект реалізовано за підтримки УКФ і за співфінансування Львівської ОДА та Пустомитівської райради. Мета цього проекту – промоція історичної, культурної й туристичної локації серед широких кіл громадськості. Особливу увагу відведено презентації, яка відбулася у чотирьох містах, де збирала різну аудиторію – потенційних відвідувачів парку, можливих партнерів у подальших розробках нових проектів та їхньої імплементації, майбутніх співучасників міжнародних наукових грантів. Так, цикл презентацій започатковано 8 жовтня в Національному музеї мистецтв ім. Б. та В. Ханенків за участі наукових співробітників музеїв України, археологів і фахівців у сфері охорони пам'яток культурної спадщини. 17 жовтня захід відбувся в Одесі, у туристичному центрі, де значну частину аудиторії склали студенти вишів.

Наступні презентації реалізовано за межами України під патронатом посольства України в Республіці Польща. Зустрічі, що відбувалися переважно в колі фахівців, склалися з двох частин: лекція про історію дослідження пам'ятки, етапи розвитку міста, особливості матеріальної та духовної культури княжої столиці; обговорення того, як на основі здобутих матеріалів реалізовуватиметься облаштування історико-культурного парку в межах пам'ятки та перспективи 3D-моделювання княжого міста. 21 жовтня 2019 р. проект презентовано в Національному музеї у Варшаві, а 23–24 жовтня – у Краківському археологічному музеї. Проект «Древній Звенигород: брендінг та промоція княжої столиці» завершено підсумовуючою презентацією, яка відбулася 30 жовтня 2019 р. в Національному університеті «Львівська політехніка». У засіданні брали участь історики, архітектори, реставратори, наукові співробітники музейних установ, археологи, представники мас-медіа. Колектив виконавців проекту представив фільм, де подано новітнє бачення цілісного образу Звенигорода як князівської столиці на різних етапах розвитку. Водночас у рамках проекту розроблено логотип майбутнього історико-культурного парку та емблему, можливу туристичну продукцію, а також пазли з реконструкцією міста Володимирка Володаровича першої половини XII ст. та книжку-складанку для дітей дошкільного віку «Казка про зачароване місто Звенигород».

Реалізація презентацій викликала зацікавлення історією Звенигорода, його матеріальною та духовною культурою як в українському, так і польському наукових середовищах (а в Україні – ще й широких кіл громадськості). Таким чином, здобутий досвід промоцій засвідчив вагомий значення наших проектів у поширенні знання про маловідоме до цього часу княже місто Звенигород. Розповідаючи про історію вивчення пам'ятки, поступове здобуття нових артефактів та об'єктів, ми намагалися відобразити складний шлях наукового дослідження, у ході якого лише на певному етапі складаються об'єктивні умови для здійснення своєрідного прориву в консервативній інтерпретації історичної дійсності. Спільними зусиллями на міждисциплінарних засадах ми повертаємо Звенигород із забуття, повертаємо йому зовнішній образ. У контексті проведеної роботи вже по-іншому, глибше та ширше постає розуміння значимості цього міста, його ролі в історії України, його місця у складних етнополітичних, історико-культурних процесах Центрально-Східної Європи.